

K.MÁMBETOVTÍŃ SHÍĜARMALARINDA EL BASQARÍW, HÁKIMSHILIK ISLERINE BAYLANÍSLÍ GÓNERGEN SÓZLER

Karlbaeva Gulmira
professor

Ajiniyazova Biybinaz
QMU magistranti

Berdaq atındaĝı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19752739>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 21-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 23-aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 25-aprel 2026 yil

KEYWORDS

lingvistika, eski túrkiy tili, sózlik quram, til tariyxı, etnografizm, etnomádeniy ózgeshelikler, etnografiya, tariyxıy sózler (istorizmler), arxaizmler.

ABSTRACT

Maqalada jazıwshı Kamal Mambetov shıĝarmalarında el basqarıw, hákimshilik islerine baylanıslı gónergen sózler úyrenildi.

Qaraqalpaq tilinde gónergen sózler ózleri ańlatatuĝın túsiniklerge qaray hárqıylı bolıp keledi. Olardıń bir qatarı jámiyet rawajlanıwınıń belgili bir dáwirinde ómir súrgen, biraq házir turmıstan shıqqan túsiniklerdiń, máseken, kiyim-kensheklerge, úy-ishi zatlarına (jegde, túrme, xalqa, háykel, boqjama, sabayaq, tuwrılıq, jipek jul, t.b) baylanıslı atamalar bolsa, ekinshi birewleri mámleketlik basqarıw islerine baylanıslı túsiniklerdiń (qusbegi, datqashı, bolıs, biy, oyaz t.b.) atamaları, al úshinshi birewleri házir de ómir súrip kiyatırĝan túsiniklerdiń dáslepki atamaları t.b. sıpatında (jarlıq-hámir-buyırıq, úgit-agitaciya t.b.) ushıraydı. Gónergen sózler derlik, barlıq tillerde de usınday ayrıqshalıqlarĝa iye. Usıĝan baylanıslı olardı til biliminde, kóbinese, tariyxıy sózler (istorizmler) hám arxaizmler dep eki toparĝa ajratadı. Biraq usı kúnge shekem tilshi ilimpazlar bul eki toparĝa kiretuĝın sózlerdi túrlishe túsinip kiyatır. Bul náirse tariyxıy sózlerdi arxaizmlerden ajratıw máselesin shatastırıwĝa alıp kelmekte.

Máselen, geypara ilimpazlar tariyxıy sózler menen arxaizmlerdi gónergen sózler degen ulıwma at penen atap, istorizmler sáykes túsiniklerdiń turmıstan shıĝıwı menen qollanılıwdan ayırılĝan sózler, al arxaizmler anaw ya mınaw túsiniktiń basqa bir ataması dep qarasa, ekinshi birewleri eski dáwirdegi jámiyetlik belgili bir túsiniklerdi ańlatıp, sońĝı waqıtları qollanılmay qalĝan sózlerdiń barlıĝın istorizmlerge jatqaradı, kúndelikli turmısta diniy túsiniklerde, eski ádet úriplerde ushırasatuĝın sózlerdi arxaizmler dep ataydı. Al úshinshi birewleri gónergen sózlerdiń barlıĝın arxaizmler degen termin menen ataydı da, sáykes túsiniklerdi góneriwı, tamam bolıwına baylanıslı qollanılıwdan qalıp baratırĝan sózlerdi arxaizmniń birinshi gruppası, yaĝnıy istorizmler, bir túsiniktiń góneriw ataması sıpatında ushırasatuĝın sózlerdi stillik arxaizmler, arxaizmniń stillik qollanılıwı dep anıqlaydı.

Bizniñ pikirimizshe, gónergen sózlerdiñ tariyxıy dáwirler dawamında belgili bir túsiniqlerdiñ atamaları retinde qollanılıp, keyin jámiyetlik turmıstıñ rawajlanıwına baylanıslı shıǵıp qalǵan bólegin tariyxıy sózler (istorizmler), al ya mınaw túsiniktiñ gónergen ataması bolıp esaplanatuǵın bólegin arxaizmler dep ataǵan durıs bolıw kerek.

Gónergen sózler kórkem ádebiyat stilli tarawında jiyi qollanılauǵın leksikalıq-sematikalıq toparlardan ibarat. Sóz sheberleri arxaizmler menen tariyxıy sózlerdi poetikalıq planda paydalanıwda tiykarınan alǵanda súwretlenetuǵın waqıyaǵa sáykes dáwir koloritin beriwdi, shıǵarmanıñ anaw ya mınaw jeke til ózgesheligin kórsetiwdi, sonday-aq gónergen sózlerdiñ aktiv ekinshi mánilerine tán obrazlı ekspressiyanı kórkemlik mápine jumsawdı kózde tutadı.

K.Mámбетovtıñ tariyxıy romanlarında sol dáwirdiñ koloritin beriw ushın qollanılǵan gónergen sózlerdiñ quramına tallaw júrgizgenimizde olardıñ túrli tematikalıq toparlardan turatuǵınlıǵınıñ gúwası boldıq:

1. El basqarıw, hákimshilik islerine baylanıslı gónergen sózler.
2. Áskeriy túsiniqlerge baylanıslı gónergen sózler.
3. Adamlar arasındaqı klasslıq ayırıqshalıqlarǵa baylanıslı gónergen sózler.
4. Eski xızmet túrlerine baylanıslı gónergen sózler.
5. Kiyim-kensheklerge baylanıslı gónergen sózler.
6. Waqıt hám ólshemdi bildiretuǵın gónergen sózler.
7. Úy-xojalıq zatlarına baylanıslı gónergen sózler.
8. Eski úrp-ádet, dástúrlerge baylanıslı gónergen sózler.

El basqarıw, hákimshilik islerine baylanıslı gónergen sózler.

Biz bul tematikalıq toparda K.Mámбетovtıñ tariyxıy romanlarındaqı gónergen sózler ishinen **el basqarıw isleri, hámel** atamaları haqqında sóz etemiz.

Ormanbet xan menen baylanısqa jalǵız shańaraq ekenligi esapqa alınıp, Taǵaymurat **aǵa biy** bolıp saylandı.

Aǵa biy-biylerdiñ jumısın qadaǵalaytuǵın hámeldar. Túsindirme sózlikte bul sózge hámel, biylik degen túsiniq berilgen [1.25].

Túrkiyada burın **aǵa** tituli áskeriy adamlarǵa, komendantlarǵa, yanısharlardıñ baslıqlarına beriletuǵın ataq bolǵan (Бударов 1, 60.) Bul pikirdi ózge alımlar da maqullaydı. Orta ásirlik túrkiy esteligi "Sheybanınama"nı izertlegen ataqlı shıǵıs tanıwshı I.Berezin: "Османские турки слову аға присвоили значение *господин военный, господин начальник*"- dep jazadı. (Библиотека восточных историков, изд. Березиным, т. 1 СПб. 1849. Шейбаниада 20 бет).

Orta ásirlerdegi xan saraylarında esik aǵa (ishik aǵa) degen joqarı dáreje de bolǵan ishik aǵa-главный хранитель "высокого порога" (дворцовых двери), камергер. Одна из высших должности в средние века при ханском дворе (Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII вв. А. 1969.537). Erterekte qazaq qawiminde de **aǵa** sózi basshıǵa, onıñ ishinde **áskeriy basshıǵa** aytilatuǵın dáreje mánisin bergen.

Aǵa sózi áskeriy emes, jay "basshı, bas adam" mánisi de qatar qollanılǵan.

Qayıtkende de ótken waqıtlarda aǵa sózi "jası úlken er adam" degen maǵanası menen qatar "bas, basshı, el (ruw, xalıq) basshısı, áskeri basshı (qol bası)" degen awıspalı maǵanada jiyi qollanılıp, terminlik sıpatqa iye bolǵanın kóremiz.

Ağa sóziniñ bir gezdegi “bas, basshı” degen awıspalı mánisi erterekte qáliplesken el ağası, ot ağası degen dizbeklerdiñ bar ekenligi dálilleydi. El ağası - belgili bir kollektivtiñ (aytayıq, bir awıldın) basshı adamı, ot ağası-bir shañaraqtiñ (semiyaniñ) baslı adamı, iyesi. Keyin ot ağası sóziniñ mağanası ulıwmalasıp, «jası úlken er adam, sıylı adam» degendi bildiriwi (kóbinese qaratpa sóz retinde jumsaytuğın bolğanı) seziledi. *Awıl ağası* («Главный в ауле», Ильминский, 54), *jigit ağası* degen dizbekler de soğan usağan.

XV-XVI ásirlerde ağa sóziniñ usı kúngidey «birge tuwğanniñ yamasa tuwısqanniñ ishinde erkek kindiktiñ jası úlken» degen negizgi mánisi bolğan. Berman kele XVIII-XIX ásirlerde ağa sóziniñ «qol basshı, ásker basshı» mánisi umıtılıp ol awıspalı mánide qollanğanda, «jası úlken, sıylı húrmetli adam» degen mánini bildire baslağan.

Mısallar: - Biziñ baxtıımızǵa jáne kóz tiydi, - dedi **atalıq**.

Al, *atalıq* puqara xalıqtıñ ústinen húkimlik etiwshi, el basqarıwshi, ámeldar kisi [2.112].

Amanlıqtı da «Turkistan muxtariyatı elshisi» «Sıgnaq qalasınıñ hákimi» dep atalğan **jarlıq** hújjetlerine baylanıslı elshiler sarayına qabıl etken edi. (K.Mámбетov «Türkistan» romanı 8-21 betler).

Bul gápte gónergen sóz *jarlıq* sózi bolıp, bul sóz xanniñ jazba túrdegi buyırǵı degendi ańlatadı. (QQ tiliniñ túsindirime sózligi.2-tom.180-bet.)

Qaraqalpaq degen bir qarapayım xalıq **xanniñ** qasınan, **wázirdiñ** ornınan, **ámeldardiñ** átirapınan dámesi joq.

Qáne, onday bolsa?...**sultan jasawıl basını** janına shaqırdı.

Esi ketken Edildiñ boyı eliw **patsha** tusında elli mártebe talandı.

Ápiw etiñ háziretim, men pútkilley basqasha oylağan ekenmen,-dep keshirim soradı **knyaz**.

Saraydıñ esap-sanaq jumısınıñ bárine juwap beredi yağnıy barlıq nárseni xalıqqa túsindirip otıratuğın **muftı!**

Birewleri «**mirzabası**» degendi túsınbey bir-biri menen tartısıp ketti:

Salqın saray ózine tanıs bolğanı menen adamlardıñ hesh birewi de tanıs emes.

Altı ulı Noğaylıniñ **hasılzada** begleri menen batırları az emes.

Beglerbegi de, aqsaqal da dáryanıñ jağasında. Dıyqanlar pútkil bala-shağası menen dáryanıñ boyına kóshken esabı.

Usılayınsha ol diywanbegini shaqırtıp alıp, Muxammed Pana háziretleriniñ atınan Atamurat xanǵa xat jazıwdı buyırğan edi.

Ormanbet xan menen baylanısqan jalğız shañaraq ekenligi esapqa alınıp, Tağaymurat **ağa biy** bolıp saylandı.

Kárwanbası mánzili uzaq jol adamı bolsa da ústine jiltırawıq **parsha postın** kiyip, basına bastırmalı qalpaq kiyipti.

Sol waqıtta **sarayban** sırtqa shıǵıp ketti de, albırap qalğan Amanlıq óz arızın bayanladı Sarayban. Saray xızmetkeri.

Xanniñ óziniñ **taxtta** otırğanı bolmasa tek súwrettey ğana birew.

Berse qolınan bermese jolınan, qızların **qánizelikke**, balaların **uğlanlıqqa** dep tartıp ala beriñ!» degen, párman beripti.

Bul waqıtta Samarqand İbrayım biy qolınan ótken bolıp ol jerde Amanlıqtıń anası ózbek qızı Gáwharxanbegimniń tuwısqan aǵaları Sálım **mırza** sarayda **datqa** Kárim mırza Ulúgbek **medresesinde muddaris** edi.

Sonıń ushın da bes **hayal alatuǵın** bay, altı **hayal** alatuǵın **aqsaqal** jigirmadan ótken soń hár on jilda bir mártebe úylenip dáslepki qatın **báybishe**, ortańǵı qatın **óńkishe**, keyingi qatın **toqal** bolıp, úydiń ishi kúndes penen tolıp ketedi.

Qarawılbası datqa jayǵa kirip ketti de júdá dábdebeli xabar keltirdi:

Bulardıń ishinde **zikir** salǵan **porxanlar**, saz dawısqa salıp **ǵázzel** aytqan **dárwısh** hám **diywanalardıń** dawısı óz aldına bolıp jolda baratırǵan hár bir adamnıń qulaqların erbeńletpey qoymaydı

Endi xalıq Edil boyında **máhrem** bolǵan Esengeldiniń aqlıǵı Elkeldini xan etip tikledi.

Sarayǵa súrginge kirgen Súyinbiyke: «wázir Shax Áliyge aytıp, qansha qorlıq kórsetken qarawılınıń qabırǵasın sındırıp, bassınǵan bekawılınıń basın aldıraman» dep badabat salıp kiyatır edi.

Aqtubanıń áshókeyli dárwazasınan ishke kirip atırǵanlar ishinde ille menen pillege oranǵan haslı aqsúyek, hasızada ámir áwladları menen bir qatarda óz baxtıń sawlatlı sawıt saymanı menen semserinen islegen, nayzasın nıshanaǵa naq tiygizetuǵın, **xanlıqtan** da, **beklikten** de dámesi joq, biraq ózgege ońaylıq penen qul bolıwdı qálemeytuǵın qarıwlı jawıngerler de bar.

Qutı qashqan **begzadalardıń** babalarınıń ótmishinen ádewir seskenedi.

Boyar Bogdanov ta tap sonday adamlardan eken.

Ápiw etiń háziretim, men pútkilley basqasha oylaǵan ekenmen,-dep keshirim soradı **knyaz**.

Óytkeni **xannıń** ózi sóylemeydi de janında otırǵan betleri shıjıqtay bolıp, porsıqtay semirip ketken, túlki teriden malaqay kiyip alǵan eki adam ǵana sóleydi. Xannıń óziniń **taxtta** otırǵanı bolmasa tek súwrettey ǵana birew.

Keltirilgen misaldaǵı **Xan** sózi gónergen sóz, ótken zamanlarda mámleket basında turıp, eldi, xalıqtı basqarǵan adam [3.453].

Kózleri uyqısızlıqtan girtiyip ketken Amanlıq áyne sáske waqtında **xan sarayına** kelip kirdi.

Qarawılbası datqa jayǵa kirip ketti de júdá dábdebeli xabar keltirdi:

- **Ullı mártebeli háziretim!** (11-bet.) Qarawıl. Gúzetshi, kútiwshi, baǵıwshı, gezekshi [4.133].

Qarawılbası-Qarawıllardıń baslıǵı. Sol waqıtta **sarayban** sırtqa shıǵıp ketti de, albırıp qalǵan Amanlıq óz arızın bayanladı. Sarayban-saray xızmetkeri [5.179].

Buxara **taxtıniń** tiregi, húrmetli **álem panax!** Men búgin jungar **patshası** Gsevan Rabtanniń Túrkiстанǵa láshker tartıp kelgenin esittim. („Túrkiстан“, 12-bet.)

Patsha - 1. Rossiya monarxtıń tituli, ataǵası. 2.Húkimet, el basqarıwshı basshı, adam [6.93]. Berse qolınan bermese jolınan, qızların **qánizelikke**, balaların **uǵlanlıqqa** dep tartıp ala berin!» degen, párman beripti.

Kanizlik- kúnlik, shorlıq, qullıq. Xan sarayındaǵı xızmetshilik [7.291].

Xalıqtan **salıq** óndirip júrgenler **nayıp** emes, bálki ásker. Tek atı salıq tólew bolǵanı menen baǵdarı basqınshılıqqa jaqın. Misaldaǵı **nayıp** sóziniń mánisi túsindirime sózlikte Xiywa xanlıǵınıń zamanında awıl aqsaqalına beriletuǵın ataq dep berilgen [8.336].

Bul waqıtta Samarqand Ibrayım biy qolınan ótken bolıp ol jerde Amanlıqtıń anası ózbek qızı Gáwharxanbegimniń tuwısqan aǵaları Sálım **mırza** sarayda **datqa** Kárim mırza Ulúgbek **medresesinde muddaris** edi. (124-bet). **Datqa** - xan sarayındaǵı joqarı lawazım ataq [9.59].

Axmet penen Amanlıq negizinen usı **mútákallimdi** qollawshı **danshiyarlar** qatarına kirdi. Parsı tilinen alınǵan *danishiyar* biziń tilimizdegi joqarı oqıw ornınıń muǵallimi, docent degen mánini beredi dep jazılǵan [10.59].

Qalanıń hákimi Amanlıq bolsa ele Buxarada. Bunnan keyingi basqarıwshılar Yusuf **Shayıq**, Nurjan **nayıb**, Seyipnazar **sárkárda** hám Barlıqbay **batırlar**. (128-bet)

Báybishe - kúndes eki hayaldıń úlkeni, óńkishe ortansısı, toqal kishkenesi. Túsindirme sózlikte toqal birinshi hayaldan keyin, onıń ústine alınǵan hayal [11.331].

Bulardıń ishinde **zikir** salǵan **porxanlar**, saz dawısqa salıp **ǵázzel** aytqan **dárwish** hám **diywanalardı** dawısı óz aldına bolıp jolda baratırǵan hár bir adamnıń qulaqların erbeńletpey qoymaydı [12.291].

Qalender - diniy ǵazeller oqıp, musulman dinin taratıp eldi geziwshi, diywana, dárwish, gezende, qayırshı, aqlawshı, tilenshi [13.154].

Hásen Xoja birinshi **wázirlik** lawazımnan túskennen baslap-aq dosım Muxammedten ósh almaqshı boldı.

Wázir - ayırım islam mámleketlerindeki xannıń yaki patshanıń eń jaqın aqılǵóyi, járdemshisi [14.422].

-**Tórem, qádeminizge qásenet**-dep sálem berdi.

-Seksen jasar kempir tórt jasar tórege sálem bermegi lazım,-dedi qosıp.

Tóre-feodallıq jámiyette ústemlik etiwshi, biylewshi adam, aqsúyek [15.350].

«*Noǵaylı eliniń sultanı házireti Ismayıl janablarına! Oraylasqan orıs eliniń **imperator házi-retleri**, siziń, jazǵan namańızdı shin kewilden quwatlaydı.*

Hátte Amanlıqtıń basınan keshirgen waqıyalarınıń ózi Túrkiстан tariyxı edi.

–Bizde **Múnshiler de** joq, bir biyshara xalıqpız. Bul tariyxtı keyingi áwladlarǵa qaldırırıwımız kerek edi. Quda qálese ózim jazıp qaldıraman, -dedi Amanlıq kóldiń tınıq suwlarına tigilip.

Múnshi - saraydıń jazıw-sızıw jumısların alıp baratuǵın adam.

Altı ulı Noǵaylınıń **hasılzada** begleri menen batırları az emes, Aqtubanıń áshókeyli dárwazasınan ishke kirip atırǵanlar ishinde ille menen pillege oranǵan haslı aqsúyek, hasılzada ámir áwladları menen bir qatarda óz baxtıń sawlatlı sawıt saymanı menen semserinen islegen, nayzasın nıshanaǵa naq tiygizetuǵın, **xanlıqtan** da **beklikten** de dámesi joq, biraq ózgege ońaylıq penen **qul** bolıwdı qálemeytuǵın qarıwlı **jawingerler** de bar.

Patshayı aǵzamnıń pikiri shınında da haq edi. Al, **knyaz** Shuyskiy bolsa, bul jerdegi shariyattı esaplap shıǵıp, tek qanlı urıs jolı menen ǵana Káspiý teńizine shıqsa boladı,-degen pikirge kelgen edi. Bul oyın háziretten jasırǵan joq. Apıq túrde ayttı.

Xalıqtıń mápin kóbirek oylaytuǵın **qazılıq** jumısqa aralastı.

Endi olar ózlerin **xan** emes, **ámir** dep ataydı. Noǵaylı dástúri boyınsha negizinen **Ámir tituli** úsh adamǵa berilgen. Bulardan birinshisi «Edige», yaki bolmasa «**aǵa sultan**» dep ataladı. **Ámir, wázirleri** mánsabına iye bolǵan ekinshi ataq — Nuratdin, yaki **tete sultan**, al úshinshisi bolsa, «**Keykabud**» ataǵına iye. Bulardıń bári de sol **manǵıt** ámiri Edige xan. Onıń balaları húrmetine qoyılǵan.

Al, Sarayshiq bolsa **aga sultan ordasi** dep ataladi. Bul jerde xan bolmagani menen de Amir saltanati ornalgan.

Karwan qalaga kirgennen keyin on ham shep tareptegi karwan saraylarga bolinip ketip, onnan Qutlimurat inaq ham Xulian biydiin adamlari tiyisli bajin alip, ozlerine kerakli zatlarin sawdalarip bolgannan keyin basqa ameldarlar sawda-satiq, islerin baslaytugin edi.

Qutlimurat inaq xan bolmagan menen de eldi xan siyaqli basqariwga uyrenip ketken. Gaziyne-xana, tas saray, datxana hammesi sol jerde edi.

Bul misallarda gi patsha, xan sozleri – hukimet, el basqariwshi adamlarga beriletugin ataq bolgan. Al "taj" sozi patshaniin, xanniin basina kiyetugin hakimshilik belgisi bolip esaplangan. "Taxt" sozi de patsha, xanniin saltanat mahalinde arnawli qabil etip otiratuugin orini, hakimlikke iyelik belgisi- degendi anlatqan.

Misali: "Tilla jiga" sozi hakimshilik islerinde kiyiletugin, bas kiyimniin tobesine qistirip qoylatugin hakimshilik belgi degendi anlatqan. Jiga-hasil quslardiin qawirsinni iri parinen, bahali anlardiin terisinen islenetugin bolgan [16.288].

"Wazir" sozi el basqariwshi xanniin yamasa patshaniin en jaqin aqilgoy adamni degen maniste ken qollanilgan. Hakimshilik islerine baylanisli bolgan datqa jay, diywan, mohirdar, karwanbasi, mahrem, jallat sozleri el basqariw hakimshilik islerine baylanisli kop qollanilgan atamalar ekenligi korinedi [17.224].

Keltirilgen misillarda gi *datqa jay* – xan sarayinda gi joqari hamel atamaları menen baylanisli bolip, qariz soraytugin bolme degendi anlatqan. *Karwan* – sawda-satiq, zat almaslaw maqseti menen uzaq sapar ga jol algan, kobinese tuyekeshlerden quralgan jolawshilar. *Karwan saray* karwanlar turatuugin, ornalasatuugin jay. *Karwan basi* – karwanlardi basqariwshi degen tusiniklerdi anlatqan [18.301].

To're, bek-aqsuyek, feodalliq jamiyette ustemlik etiwshi el biylewshi adamlarga qarata aytilgan.

"Mirza" sozi haqqinda J. Shamshetov: "Mirza" sozi Timurdiin balalariniin tusinda ataq manisin anlatqan. Bul soz qaraqalpaq klassiklerinde de ataq manisine jaqin, yagniy birewdi kotermelw maqseti kozde tutilgan – dep jazadi [19.62].

«Sultan» sozi arab tilinde «hakim» degen manini anlatadi. *Sultan* sozi birinshi ret Maxmud Gaznawiy tusinda, sonnan soñ seljuklar tusinda patshaniin atina qosilip aytilatuugin edi. Seljuklar mamleketinde patshani sultan almuwazzam ulli sultan atadi. Soñinan mayda patshalıqlar da sultan ata gin alıp otirdi [20.60].

Solay etip, K.Mambetovtiin tariyxıy ramonlarında gongergen sozler ishinde el basqariw ham hakimshilik islerine baylanisli atamalar belgili orin tutadi. Olar: *atalıq, amir, ameldar, beg, beglerbegi, bek, beklık, bekawıl, boyar, datqa, datqa jay, danishyar, diywanbegi, diywan, imperator, jarlıq, jasawıl, jasawılbası, xan, xanlıq, knyaz, karwanbasi, mahrem, mirza, mirzabasi, mupti, muddaris, mutakalim, muñshi, nayıp, noyan, patsha, salıq, saray, sultan, taxt, to're, shayx* h.t.b. Bular hazirgi künde qollanıwdan shıgıp qalğan atamalar bolıp, sol waqıtta gi dawir koloritin beriw ushin orinli qollanilgan.

References:

- 1.Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. – I Т. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982. – 25 б.
- 2.Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. – I Т. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982. – 112 б.

- 3.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 288 b.
- 4.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 133 b.
- 5.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 179 b.
- 6.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 93 b.
- 7.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –II Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 291 b.
- 8.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –III Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – 336 b.
- 9.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –II Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 59 b.
- 10.Meredov A. Axallin S., Türkmen klassik ádebiyatınıń tekstleri boyınsha qısqasha sózligi, Ashgabat, 1963, 59-bet
- 11.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 331b.
- 12.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –II Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 291 b.
- 13.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –III Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – 154 b.
- 14.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 422 b.
- 15.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 350 b.
- 16.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –IV Т. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. – 288 b.
- 17.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –II Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 224 b.
- 18.Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. –II Т. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 301 b.
- 19.Шәмшетов Ж. Қарақалпақ тилиндегі шығыс тиллеринен кирген сөзлер тарихынан. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 62 b.
- 20.Шәмшетов Ж. Қарақалпақ тилиндегі шығыс тиллеринен кирген сөзлер тарихынан. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. – 60b.
- 21.Есемурат Бердимурат улы. Ҳазирги қарақалпақ тили. Лексикология. – Нөкіс: Билим, 1994.
- 22.Мәмбетов К. Посқан ел, Нөкіс, 1988.
- 23.Мәмбетов К. Бозатаў, Нөкіс, 1986